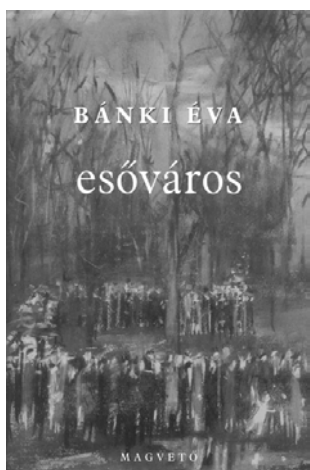

Bánki Éva: esőváros

Magvető Kiadó
Budapest, é. n. [2004]
304 oldal, 2390 Ft

A családregegynt a német elbeszélőregény forrásvidékéről, Georg Jörg Wickramnak a XVI. század közepén alkotott munkáiból szokás eredeztetni. A későbbi századokban a polgárosult társadalmakban a családok fölemelkedése, virágzása és elvirágzása számos családregegy alapját adja, Samuel Richardson, Christian Fürchtegott Gellert, Émile Zola és Thomas Mann említése bőven elegendő ennek alátámasztására. A magyar társadalomban később jött létre a polgárság, s így a hagyományosnak tartható családregegy sem jutott el ahhoz a szerepkörhöz, amelyet a nyugat-európai betöltött.

Bánki Éva családregegye a hazai viszonyokból táplálkozik. A benne szereplő családoknak nemcsak belső, társadalmilag meghatározott fejlődéstörténetét tartalmazza, hanem a külső változástörténetet, mondjuk ki: a történelemnek a magyarságra ható (sajnálatos) következményeit. Jóllehet már a könyv kinyitásakor a regényben szereplők családfáját kapja az olvasó az előzéklapon eligazításul (amelyre nem ritkán rá is szorul), mégis a háttér történelme a legfőbb eligazító: az első világháborútól a szocializmusnak nevezett szovjet hódoltság végéig. (Megjegyzem, még a családfa segítsége sem igazít el mindig, Bujdosó Anci 1964. április 14-én halt meg a 106. lap szerint, a családfán viszont kérdőjel van halála időpontja helyett.) Ez az időszak és a regény – aligha szimbolikusan nem értendő: – az idősebb Torma Béla cséplőgépeinek felrobbanásával és a dunaszerdahelyi „tekintélyes paraszt” (15) halálával kezdődik: „[...] a levegő a hirtelen robbanástól megdermedt, és tudtam, egy pillanat alatt semmivé lesz minden” (13) – mondja az elbeszélő „Torma Imre, az író, álnéven Szabó Imre (1907–1989)” (ez a családfáról való idézet). A robbanás okának hatósági nyomozása eredménytelen: „[...] a motor maradványai alapján a mindentudó cseh gépészek se értik, mi történt” (24). Hasonlóképpen érthetetlen, hogy mi történik a világban, a háborúban a cséplőgép robbanással nagyjából egyidőben meghal Torma Miklós, „Néhány év és egy gránát választotta el a diplomától” (28), aki az elbeszélő nagyobbik bátyja; „Aztán nyár lett, a forró melegben azt se tudtam, hogy Pozsony Bratislav vagy Wilson Mesto maradt-e [...]” (23). S amikor az elbeszélő liceumi egyenruhás diákként rózsás, sáros szoknyájú, mezítlábas cigánylánnyal sétálgat Pozsony közparkjaiban, azt gondolja: „Talán az elveszett Magyarországnál is jobban fájunk a sétáló öreguraknak [...]” (52). Hiába a család – pontosabban ifjú Torma Béla – 105 holdja, amely még gyarapodott is Galánta mellett az Esterházy-uradalomból a Masaryk-időkben, és a rossz nyarakon („'21-ben, '22-ben” – ez egyébként helyesírási anakronizmusnak tűnik; a 252. lapon is ha-

sonlók vannak) nagyszerű termést adott, a családfő halála, cséplőgépprobbanás és az ország új, háború utáni állapota egyaránt alakítja a (még ifjú) elbeszélőt: „Mindenből hiányzik valami, gondoltam, jó lenne, ha velem együtt elveszne Bratislava” (51). „Minden mítosz elveszett, gondoltam, elveszett az Úri Magyarország, és elveszett a Paraszti Magyarország, ahol mint ama nevezetes világszellem, önmagától, küzdés által bontakozik ki a parasztság, aki [sic!] a föld után meg fogja hódítani a levegőteget is” (184) – olvashatjuk később is. E vesztesékekkel van tehát elindítva a könyv, s e veszteségek következményei ábrázolódnak a későbbiekben.

A családtörténet két százból szöveződik, van egy másik dinasztia is, a Bujdosók, akik egy komáromi hőstől (I. Bujdosó Károlytól) vannak eredeztetve. Ez egy „szellemező parasztcsalád”, III. Bujdosó Károly lányát, Ancit veszi feleségül ifj. Torma Béla (az elbeszélő öccse), „az angol szokásoknak megfelelően a vendégeknek csak szendvicseket, frissítőt és fagyaltot szolgáltak fel”, de a „menyasszonyi ruhája egy vagyronba került” (80). (Az esküvőn „[...] villogott a fényképész *vakuja* [...]” – mintha itt is időtévesztés lenne a szóhasználatban, mint alább a *hobby* esetében.) Anci más világot hoz: „A szellemezés, az áttetszőség iránti vonzalma miatt taszította őt minden végleges igazság és társadalmi tematika. Az ő kedvenc könyvei az ún. lélektani regények voltak, a legkedvesebb a Clèves hercegnő német fordítása” (83). „Anci, ahogy a Bujdosók legtöbbje, a szellemvilágban hitt, a Jóistent olyan kormányzónak képzelve, aki nem a mi országunkban lakik” (96). Halála után az elbeszélő receptek és újságkivágások közt egy ún. titokdobozban verseit találja meg, köztük van egy ciklus, Esőváros, „Dunaszerdahelyt jelenti-e, Béla [a férje] nem tudta [...]” (97). A versekből is tudni lehet Anci Mályi Géza „hitehagyott pap” (21) iránti szerelméről, aki vörös világorradalmárféle, autója „[...] semmilyen színű kocsi, a rendszámotábla koszos, ilyen autókon lehet éjszaka legkisebb feltűnés nélkül embereket és országokat adni-venni” (82). Mályinak némi köze van „a hosszú copfos Csák Böbe”-hez (cseléd lány), s őt Bujdosó Lajos szolgálatára adják, aki olyan betegséget kapott, „aki vele hál, meghal”. – Íme egy mellékszál abból az életből, amely körülvette a tekintélyes, módos paraszttgazdákat; „Egy hónap múlva, mikor hazamentem, tudtam meg, hogy Böbe megszökött tőlünk. Három év múlva egy fiút szült Bujdosó Lajosnak, Csák Móricot, aztán meghalt a pozsonyi szegénykórházban.” Ez a fiú („bátyám bérese szinte fogadott fiú volt a családban”) aztán 1950 körül tanulni megy, a Corvin Áruházban osztályvezető („sport, hobby [?], tapéta”), s mint majd kiderül, egy cigány lány miatt (mondjuk így:) deklasszálódott. Ez a lány is „koszos volt, zajos”, rendőröket hívnak miatta a szomszédok é. í. t. Mintha az elbeszélő saját cigánylánya (a Manóka) testesülne meg ismét, valamelyest a mindkét Magyarországból kimaradó és kiszakadó ember mintájaként, akár a törött lábú golya, amelyik velük éhez a szerelem és betegség telében. Ezután a világból kiszakadó életszakasz után Torma Imre újságíró lesz a „harcos, baloldali lap”-nál, (63) a Prager Pressenél, Prágában, kitalált gyilkosságokról cikkezik és regényt is ír. Egon Erwin Kisch-sel ismerkedik meg (62), aki komolyabb dolgok írására bíztatja. Regényét a magyarországi kritika könnyűnek találja: „Bizonyos szerzők, írták, nem tudják lefejtetni magukról a mikszáthos hagyomány tündérszárait” (87). E szájak nélküli, némileg szociológiai adattár az a Felvidék-monográfia, amely körül szintén bábáskodik. „Olyan ez, mint a telekkönyv [...] A Karácsonyok, Tormák, Halászok, Barthák, Bujdosók, Csibák, Istenesek, Szabók sorról sorra, oldalról oldalra, barázdáról barázdára emelték föl a fejüket [...]” (89). Végignézi a falvakat, a besze-

gezett ajtajú házakat, és hitvallás van a könyvben, amely 1940-re készült el: „Mert veletek élek, mert veletek fogok élni, közben az igent nemmég torzítom [...]” (95). S mindezzel az ellentét – katonáskodása során mint „népi íróra” (117) kíváncsiak egy tisztis társaságban: „Általános derültség közben próbáltam megértetni, hogy a Felvidék elveszett”, míg „A társaság a Dráva-parti áttörésről fantáziált [...]” (122).

Többnyire a fentiekhez hasonló áttételekben értesül az olvasó az életéről. „A rádió elromlott, és én azt hittem, átaludtam az oroszokat. Talán sokan voltak, és némán vonultak végig mégis a szigeten” (133). (Egyébként ez a rádió is tárgyi anakronizmusnak vélhető: „előkerestem a *kisrádiómat*”, 132). A tragikus idők eseményei egyszerűséggel és visszafogottsággal jelennek meg: „A szobában még emlékeztek az árnyak a félhomályra, a később kelő Ancit az ágyában lephették meg az oroszok. Drágám, mondta a feleségének [ti. az elbeszélő bátyja, Béla], ez nem számít, az élet megy tovább” (135). Hasonlóképpen: „Most már elhitte mindenki, hogy véget értek a kitelepítések, most már kicsomagolták a ládákat, de nem lehetett kicsomagolni a Bujdosó-házat, a szobákat, amiket [sic!] fűteni se kellett, mert megmaradt bennük valami földalatti meleg [...]” (158). S még egy példa: „Aztán egy reggel arra ébredtem, hogy az Amerika Hangja bejelenti, Budapesten forradalom van” (211).

Az elbeszélő (Torma Imre/Szabó Imre valaha birtokos, huszonöt holddal, amely földet fivére, Béla művelte hajdan) sorsával párhuzamosan a fivér sorsa is alakul, Béla Somogyba kerül, Mikén él, itt látogatja meg egyszer bátyját: „[...]” hogyhogy sok dolgod van, hát hova sietsz, tőled talán nem vették el a földet? Hát igen, mondta, elvették. De örökösen mért búsulnók? Most téveszelnők vagyok. Ezerháromszáz holdam van” (206). S valóban, a szocializmusnak nevezett időszakra ez jellemző volt, a számos okból kiküldött sorsú emberek, ahol lehetett, tették a dolgukat, mégha ez a rendszer kiszolgálást jelentette a rendszer elvtársai szemében, akik egyszer például káromkodva megjelennek a tátralomnici szálloda előtt, „azt hitték, itt őket senki se érti” (192). Persze bizonyos határokat nem lehet áthágni, 1962-ben nyugdíjazzák a Somogy megyei elvtársak Bélát, aki az ötéves tervbe nem illő módon a Belső-Somogyba akart munkalehetőséget teremteni. Béla végül is Nagykanizsán köt ki, „[...]” egy OTP-lakást veszek velük együtt, mert fiatalok közt szeretnék élni” (221). Nagykanizsa erősebb tárgyi vonásokkal, adalékokkal van megrajzolva, szerepeltetve, mint más helyek. „Haldokló, de művelt város ez, gondoltam, Trianon elvágta a déli piacoktól [...]” (242), „[...]” az utolsó kisváros[...] Európában, ahol a kamarazene volt a »jobb emberek« legfőbb szórakozása, ahol az utcán, ha találkozál valakivel, behívott a házába Mozartot hallgatni” (284). Megjelennek a város régi kereskedőházai, a vasútpart, az úttörőház, az Egyesül Izzó, a filharmonikus zenekar és karmestere és mások, akik Bélával valamiképp kapcsolatba kerülnek, így egy szerelemre éhes tanárnő is, meg a rokonság. A Kanizsát ismerő olvasó jól eligazodik mindenben, s talán várost nem ismerő számára is felidéz több mindent a szocializmus korszakának egy, a valamikori kisvárosi-polgári jelleget elzártsága következtében valamelyest megtartó világából, amely némileg egy korszak átmentését is jelentheti (jelentette volna) a későbbi (mai?) Magyarországnak. Mindezzel a tárgyi-személyi-földrajzi hitelességgel a könyvnek szociológiai jellege és hitele van.

Van azonban a családtörténet mellett egy másik szál is a regényben, amely némileg mintha az irodalmiságot lenne hivatva erősíteni. Ez már eléggé korán jelentkezik, nevezé-

tesen az elbeszélőnek még diákkori írása, amelyért „Egyest kaptam Zalán tanár úrtól [...], mert dolgozatomban parodizáltam a többiek munkáját, és Verne Gyula-szerű kotyvalékomban a magyar történelemből űztem gúnyt (48). (Mintha akkortájt a legrosszabb iskolai jegy a négyes lett volna...) A Petőfi Oroszországban című fejezet kezdete: „Míg Petőfi az iskolában, a többiek dolgozatában a vérével írta a földre, hogy szabadság, előtte magyar nótát énekelt, pipázott, utolsó üzenetét írta Szibériában, aztán a cár eljött hozzá, és megfojtatta, mert szíve legyózi az elnyomatást, de Petőfi a vörösbort ráöntötte a cár szakállára, börtönörök settenkedtek körülötte, de Petőfi csak fújta, fújta, míg eljött az utolsó pillanat, és megjelent a Trianon utáni Felvidéken. Zsávolya Pista, Szmodics Tibi, Kenessey Gyuszi, Veress Jancsi így egy másik halált ajándékoztak Petőfinek, egy méltóbb és dicsőbb véget Szibériában vagy a Felvidéken, potyogtak a könnyei Zalán tanár úrnak, ez szép, mondta” (40). – Egyébként Petőfi életművének saját korunkra vonatkoztatott felhasználása (némileg posztmodern divatként) már a lírában korábban jelentkezett: Makkai Ádám ciklust írt Petőfi Sándor halála után írott költeményei címmel (Jupiter szeme. Összegyűjtött és válogatott versek, 1952–1990. Héttorony Kiadó, Budapest, 1991. – Ismertetését l. Büky László: *Életünk XXX* [1992.], 1062–7). – S majd a legkülönfélébb motívumok jelennek meg a szürreális-posztmodern kavalkádban – egy atya is szerepel, aki Hell Miksánál tanult geológiát, később feltűnik Őry Ferenc atya kapcsán Hell mellett „Sajnovics János, az ifjú, lelkes tudós, a nemzetközi tudományos expedíció tagja, a sarkkörön túl, a Vénusz átvonulását figyelve egy jégkunyhóban magyarhoz hasonló szavakra lett figyelmes” (171); „[...] micsoda tudományos eredmények vannak, sóhajtozott [az atya], egyetlen bombával kiirtanak egy hatalmas várost” (uo.) „Mire lenne képes a modern tudomány és a spiritizmus, sóhajtozott [...]” (uo.) –, amely a regény utolsó része (Petőfi Amerikában). Itt az atya a Hell Miksa Űrcentrum vezetője lenne, közben a „[...] sziúk haditanácsot tartottak [...] Lehetőségeket akarunk, polgári felemelkedést és Úniót Erdéllyel, kiabáltak. Máris küldök Kolozsvárra egy táviratot, hogy kikiáltjuk a sok-sok hegy szövetségét, a Transsylvania-Colorado Köztársaságot, rikoltott boldogan az emlékezetét visszanyert mérnökhallgató. Ne siessük el, figyelmeztette [Petőfi] Sándor, okulnunk kell az első forradalom hibáiból, tartsanak csak népszavazást az erdélyiek először” (298). S a sziú forradalom megírja a maga követeléspontjait: „nemzeti önrendelkezés, esélyegyenlőség, úrkutató központ, nemzeti csillagvizsgáló, indián lovassport-számok az olimpiákon, [...] Hölderlin-összes minden nyelven és minden kis népnek szabadságot” (299). „És Magyarország, kérdezte rémülten Sándor, te kihagyod az indián tizenkét pontból a magyarokat! Én közbeszóltam, írjunk csak annyit a tizenkettedik pontnak, hogy Magyarország. Majd százötven év telt el, az otthoni fiatalok pedig jobban tudják nálunk, hgy mit szeretnének” (299–300). Az orosz és az amerikai környezetre mintázott petőfies(ch?)kedés és annak a regényben való elosztása a XX. századi magyar világra ható tényezők áttételes bemutatása is, amely hatásokból az utóbbi kimenetele még bizonytalan: „[...] csak Amerikában lehet kezdeni valamit, talán a szellemek is Amerikából jönnek hozzánk, hiszen Anci elmesélte, hogy mind-egyik ért angolul” (275) – így kapcsolódik össze a két család gép-technika-föld, illetőleg misztika iránti vonzódása.

A múltat a regény lefutási idejével, illetőleg a jelennel keverő és Petőfivel mint szimbólummal vegyítő fejezetek végül is azt az érzetet keltik, hogy a két család sorsa és a magyar nemzet sorsa csak a földhöz és szelleméhez (l. a Bujdósok szellemekhez vonzódását)

kötve, tapadva juthat előre. Amikor Torma Bélát lányunokája meglátogatja, arról beszél neki: „[...] műveletlenek vagyunk, én gépész, de egész életemben a földeken dolgoztam [...]” (271), ugyanakkor számítógép-szereléssel foglalkozik, s utópikus hite: „Ha a számítógépek önmaguktól összekapcsolódhatnak, magyarázta lelkesen Béla, akkor nincs többé elnyomás, és nincs többé hatalom, nincsenek többé határok, én nyomkodhatom a számítógépet a túlvilágon, és onnan üzenhetek neked. Ha a fiamnak lett volna bátorsága a tervet végigvinni, a csomagkapcsolásos telefonok legyőzhetnék volna a halált” (276) (ugyanis fia egyik megtettesítője a család gépszeretetének, ez a telefon valami különleges találmány...).

Persze a halált nem lehet legyőzni, marad a kérdés, hogy mi dolgunk a világon. „[...] sajnáltam a földben a magokat, amelyeknek a héja a nedvességtől kireped a mélyben. Úgy látszik ez a törvény a természetben, senki sem emlékezhet, hogy mi volt vagy ki volt régebben” (130) – mondja a főhős még a háború végefelé, amikor már nem mer visszamenni a laktanyába, hanem az üresen álló Diós-majorban húzza meg magát, és heverve egy vizes pokrócon lázas izzadságban jut az előbbi gondolatra. A magokból kisarjadó növények tudunkkal nem emlékeznek magságuk múltjára. Az ember azonban nem ilyen, emlékezik, amiként Bánki Éva könyve egésze is ezt teszi, s voltaképpen tudatosítani akarja, hogy mi volt, ki volt régebben, s olvasói is erre készítettnek.

A könyv két részre van osztva, tizenhárom és tizennégy fejezettel, amelyek némely esetben ugyanaz a címe, ám számjellel különböznek (például: Gloria mundi I., Gloria mundi II.), mindez eleve a szerkesztettséget mutatja, amire szükség is van a rendkívül sokféle csapongó, az élőbeszédszerű beszámoló, elmondás stílusa miatt. A családban való kiigazodást a (már említett) családfarajz segíti, ezek ellenére és miatt is az állandó asszociációk folytán születő kisebb-nagyobb kitérések (digressziók) – amelyek ugyan a hétköznapi ember beszédmódját jellemzik – meg-megnehezítik a regényvilágba való helyezkedést. Mintha jobban olvastatná magát a szöveg, mint amennyire megérdemlik ezek a részek. Talán éppen az írói szándék által bizonyára jelentősebbnek szánt nagyobb efféle szakaszok a szó nem retorikai–stilisztikai értelmében is kitérések, s nemhogy elvarnának szálakat, inkább újabbakat hoznak létre, mint például a Cipivel is kapcsolatos fejezet, a „Vitézek, mi lehet ez széles föld felett...” II. (141–55). A szálak egybe fonására persze számos helyen sikeres s néhány esetben nem. Talán a Manóka-szerelem története mutatja ezt leginkább, amelynek indulása és vége csak-csak érthető pszichikai indíttatású, azonban nincs különösebb hozadéka – mintha e tekintetben a többi szerelmek is hasonlóanának ehhez –, a tragédia, tudniillik a beteg cigánylány halála (és a hirtelen megszűnő kapcsolat) semmilyen erkölcsi következményt nem szül; „Nem tudtam Manóka arcára emlékezni, a mai cigánylányra se, csak a fatimai kislányt láttam, mosolygó angyal, mondta róla a plébános Nagymegyerén. Vajon vérzett-e akkor is Manóka, amikor meghalt? [...] A cipő égette a lábomat, legszívesebben az összes nő emlékére virágot vettem volna, vagy legalább lenne fiam, aki helyettem rohan a virágboltba [...]” (264).

Mű nyelvezete a már szóba jött köznyelvi élőbeszédnek mondhatni irodalmi nyelvi megvalósítása stiláris keresettség nélkül. A már ugyancsak említett néhány anakronizmus a kiadó szerkesztő rostáján is fennakadhatott volna. A mai magyar nyelvhasználat stigmáiból mutatóba is alig találni, legföljebb az utóbbi két évtizedben összekeveredett használatú *aki* és *ami* vonatkozó névmásokra lehet példákat találni („parasztság, *aki*” 184; „az

ágyat, *ami hozzánőtt a földhöz*” 158), és van egy – talán Illyés Gyulától eredeztethető – mostanság rendkívül divatos vonzathasználat („én kétféle családban *gondolkodom*, kétféle időben” 83), akad – a hajdan Márai Sándor által terjesztett – *egyfajta*-ból is („Talán ez is *egyfajta* visszaemlékezés, sógornőm be nem fejezett Angolkönyve” 98).

Bánki Éva könyve (megismételhető:) olvastatja magát, s ez olyan erény, amely a szerzőt dicséri és kötelezi az itteni eredmények és tanulságok továbbvitelére. A XX. századi magyar élet emberek, családok, falvak, városok történetében mutatkozik meg és reális módon (vagy realistán?), sajnálatos azonban, hogy – mintha a könyvcím is erre utalna – inkább esős, ködös idők és hangulatok szövik át az évszázadot; sőt: a múlt is és a jövő is efféle volt és lesz (a petőfis víziók szerint). A kétféle érdeklődésű család és összekapcsolódó ágai valójában nem mutatnak megoldást, az egyéni élet sem emelkedik meg például a szerelmek által, a történelem sem látszik kedvezőbb csillagállásra fordítani a napi élet menetét, tehát marad a változásban való hit, amint mondja az elbeszélő: „leírtam, hogy imádkozom [...] a rokonokért, akikről huszonöt éve nem tudok semmit, a szellemekért, a csomagkapcsolású telefonokért, Piroskáért, Piroska gyerekeiért, minden Piroska gyerekeiért, [...] aztán a fiatalokért, Magyarországért, Csallóközért [...]” (291). S föl is sejlik már a változás: [...] legtöbben nem is hiszik el, hogy egész életük munkája megér egy kétszobás lakótelepi lakást vagy Trabantot. Azt hiszik, ajándékba kapták a szocializmustól vagy Kádár Jánostól” (279); [...] sokan nem fognak a változásoknak örülni, és annak se, hogy Kádárék helyett a régebbi urak hajolnak le, vagy ha a farmerosok fitymálnak minket” (uo.). Mindenesetre Bánki Éva könyvéhez kellett a változás, a magyarság sorsának úgyszintén, hogy ne esővárosban kelljen élnie a felnövekvő nemzedékeknek.

Büky László

